

О. В. Сахнік, начальник науково-дослідної лабораторії науково-дослідного центру Інституту кримінально-виконавчої служби, кандидат психологічних наук

ПРОФЕСІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНА ПІДГОТОВКА ПЕРСОНАЛУ ДЕРЖАВНОЇ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ ЯК ЗАСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЙОГО ОСОБИСТОЇ БЕЗПЕКИ ТА НАДІЙНОСТІ

Розкрито умови забезпечення психологічної надійності персоналу Державної пенітенціарної служби України та його особистої безпеки. Розглянуто специфіку професійно-психологічної підготовки як засобу попередження скоєння співробітниками органів, установ виконання покарань і слідчих ізоляторів неправомірних дій та злочинів.

Ключові слова: персонал Державної пенітенціарної служби України; психологічна надійність; особиста безпека.

Співробітники Державної пенітенціарної служби України в силу специфіки виконуваних ними функцій постійно перебувають у колі уваги кримінально спрямованих осіб, що повинно мотивувати їх до вибору безпечних форм поведінки, пильного спостереження за найменшими змінами, які характеризують службову обстановку, постійної готовності до протидії маніпуляціям.

Основними показниками психологічної надійності персоналу правоохоронної структури є непохитна правомірність його поведінки, відсутність надзвичайних подій, що відбуваються з вини або за участю особового складу. Виходячи з цього, умовами забезпечення стабільності функціонування колективів посадових осіб Державної пенітенціарної служби України мають бути:

грунтовні знання персоналом вимог нормативно-правової бази, що визначає зміст та порядок виконання службових обов'язків;

власна впевненість посадової особи у необхідності правомірної поведінки, її бажання та уміння діяти у полічинного законодавства за будь-яких обставин;

неохитність посадовця щодо сприйняття впливу кримінальних суб'єктів з метою його залучення до неправомірної (злочинної) діяльності, вміння протистояти психологічному тиску та маніпуляціям.

Правова обізнаність, достатній обсяг нормативно-правових знань, необхідний для бездоганного правового регулювання власних вчинків та службових відносин, прийняття співробітником пенітенціарної служби повсякденно-побутових і професійних рішень є важливою та однією з основоположних умов ефективного виконання покладених на нього соціально значущих функцій [1]. Разом з тим, як показують результати проведення службових розслідувань за фактами надзвичайних подій, що мали місце у відомчих колективах з причин порушення персоналом кримінально-виконавчої служби вимог законодавчих та нормативно-розпорядчих документів, вчинення співробітниками органів, установ виконання покарань та слідчих ізоляторів неправомірних дій та злочинів, як правило, провокується негативними психологічними чинниками, до яких у першу чергу слід віднести наявність ознак сформованої професійної деформації, особистісних характеристик, несприятливих для успішного функціонування у відомстві державного значення.

Одним із ефективних засобів боротьби із зазначеними негативними явищами являються заняття в системі професійної підготовки особового складу, які є дієвим інструментом забезпечення його психологічної надійності, створення реального механізму самозахисту від скоєння відносно нього протиправних дій та злочинів, втягнення у злочинну діяльність. Актуальність піднятої теми підтверджується тим фактом, що приклади порушення представниками відомчого персоналу дисципліни та законності є далеко непоодинокими. Так, станом на 1 липня 2013 р. загальна кількість колишніх співробітників кримінально-виконавчої служби, які відбувають покарання у місцях позбавлення волі, становила 111 осіб [2].

Проблеми щодо забезпечення кадрової безпеки організації, впливу негативних особистісних якостей співробітників на стабільність та надійність її функціонування, вибору ефективних засобів попередження виникнення професійної деформації правоохоронців, зокрема співробітників

органів внутрішніх справ та пенітенціарних установ, під впливом умов щоденної професійної діяльності та шляхів її корекції розглядалися у наукових працях Ю.В.Александрова, Т.Ю.Ваврика, В.С. Медведєва, І.Г.Чукмарина та інших дослідників [3–6]. Разом з тим, у коло наукових інтересів практично не потрапляли проблеми щодо доведення наявності тісного взаємозв'язку між випадками порушення персоналом правоохоронних структур, у тому числі і Державної пенітенціарної служби України, дисципліни й законності, присутності в структурі особистості потенційний порушників певних негативних характеристик та ефективністю проведення занять в системі професійно-психологічної підготовки.

Мета статті полягає у висвітленні взаємозв'язку між фактами скоєння відомчим особовим складом неправомірних дій й злочинів та наявністю деформованих (негативних) якостей в структурі їх особистостей, а також проведенні аналізу психологічних умов забезпечення надійності персоналу Державної пенітенціарної служби України, його особистої безпеки, психологічних чинників попередження скоєння співробітниками органів, установ виконання покарань та слідчих ізоляторів неправомірних дій та злочинів, одним із яких виступає цілеспрямоване надання знань з галузі практичної психології.

Небезпека стати бажаним об'єктом для скоєння протиправних дій та злочинів, схиляння до порушень вимог нормативно-розпорядчих документів, що регламентують порядок виконання службових обов'язків, підстерігає кожного працівника Державної пенітенціарної служби України. Правоохоронці – пенітенціаристи у процесі виконання щоденних службових обов'язків, як правило, відчувають відкритий або прихований опір з боку представників спец. контингенту, які не лише намагаються реалізувати неправомірні наміри, ввести посадову особу в оману, але й примусити її стати відданим посібником, співучасником виконання злочинних посягань, членом злочинного угруповання, нерідко нехтуючи усіма соціальними нормами, застосовуючи грубий психологічний та фізичний тиск.

У теорії та практиці кримінального судочинства відомі два види втягнення посадових осіб правоохоронних органів у протиправну (злочинну) діяльність:

перший – неконкретизований, коли дії іншої особи являють собою пропаганду злочинного способу життя, вербування нових прихильників злочинного світу, що забезпечує свідоме поповнення злочинних рядів, формування самостійного мотиву, умислу посадової особи щодо вчинення певного протиправного (злочинного) діяння;

другий – конкретизований, що полягає у примушуванні (активному схиланні) до участі в замисленому злочині як співвиконавця чи посібника в наслідок наявності правової некомпетентності, необізнаності, малого життєвого досвіду, а також ряду психологічних характеристик, що не дозволяють у повному обсязі оцінити всю небезпеку майбутніх протиправних дій, або впевнено протистояти негативному зовнішньому впливу. Такий потенційний правопорушник (злочинець) відноситься до типу випадкових, а його дії суперечать загальній спрямованості його особистості [7].

У першому випадку втягнення правоохоронця у неправомірну, злочинну діяльність, мотивування його на порушення норм законодавчих та розпорядчих актів об'єктами стороннього впливу як правило виступають посадові особи з явними ознаками професійної деформації, внаслідок якої притуплюються ситуативні реакції працівника, що призводить до переоцінки (недооцінки) власних можливостей, і, як результат – неоптимальних, навіть помилкових дій та рішень. Важливим є те, що, виникаючи нишком, такі негативні зміни у цілому носять тенденційно-стійкий характер. При цьому працівник всіляко заперечує необхідність внесення будь-яких коректив у структуру власної особистості, яка вже на етапі розвитку середнього рівня професійної деформації характеризується суттєвими кількісно-якісними змінами: гіпертрофованими акцентуйованими рисами, зупинкою в особистісному розвитку, швидким просуванням по шляху деградації. Користуючись знаннями про головні таємниці професійної діяльності, працівник починає у корисливих цілях нехтувати службовими нормами та обов'язками, підміняти їх власним тлумаченням, не лякаючись понести за це дисциплінарну чи навіть кримінальну відповідальність. Деформовані зміни в

образі «Я», якими зокрема є завищена або навпаки занижена самооцінка, призводять до сприйняття критики та соціального контролю як до таких, що лише перешкоджають «нормальній» організації роботи. За відсутності серйозних стримуючих факторів (наприклад, страху бути покараним за істотні недоліки у службовій діяльності, втратити робоче місце та добре ім'я), які з часом стають все менш актуальними, такий посадовець перетворюється на зручний інструмент досягнення кримінально спрямованими особами своїх пагубних цілей. Часто правоохоронець з деформованими якостями особистості просто не бачить руйнівної дії своїх протиправних вчинків, а окремі зриви у виконанні професійних обов'язків ним пояснюються як випадкові, обумовлені несприятливими зовнішніми обставинами, прикритим невезінням. Суб'єктивно даний феномен пов'язується зі вступом в дію механізму психологічного захисту, початком домінування ілюзорного бачення дійсності та самого себе, тотального самовиправдання.

На глибинному рівні деформаційні зміни вражають всю особистість, що призводить до зникнення внутрішніх бар'єрів, які перешкоджають суб'єктивному тлумаченню змісту нормослухняної поведінки. Співробітник починає оцінювати себе як неперевершеного професіонала, поблажливо і зневажливо ставитися до думок, що не збігаються з його власною позицією. За таких умов деформовані риси та якості особистості функціонують у переважно автономному режимі, вони не просто чекають сприятливих для актуалізації умов, а шукають та спеціально створюють ситуації для власного прояву.

Сформований психологічний імунітет до дії стресогенних факторів, звичка до щоденного тісного спілкуватись з кримінальними елементами, набуті перераховані вище професійно деформовані якості притупляють відчуття наближення особистої небезпеки, що перешкоджає створенню та функціонуванню дієвої системи самозахисту, яка працює у правовому та психологічному полі.

Ситуація ускладнюється тим, що, як правило, на глибинному рівні професійної деформації у посадовця виникають девіантні форми поведінки (схильність до подолання стресових станів за допомогою вживання алкоголю, наркотичних засобів та психотропних речовин, пристрасть до

азартних ігор тощо), що значно прискорює та спрощує здійснення на нього стороннього негативного психологічного впливу. В психології відхилення у поведінці (девіації) розглядаються з точки зору їх відповідності критеріям, що полягають у погіршенні якості життя, зниженні критичності по відношенню до власної поведінки, когнітивних викривленнях (сприйняття та розуміння того, що відбувається), наявності емоційних порушень та виникненні стану соціальної дезадаптації включно до повної ізоляції особистості [8]. За умов погіршення умов життєдіяльності відхилення у поведінці можуть набувати статусу патологічних та перетворюватися на об'єкти медичних досліджень, з легкістю переростати у стійке сомато-психічне захворювання: алкоголізм, наркоманію, ігроманію тощо.

Таким чином, професійно деформована особистість є привабливим об'єктом для скоєння відносно неї та за її участю неправомірних дій і злочинів. Вона набагато легше піддається негативному впливу сторонніх осіб з метою її втягнення у протиправну (злочинну) діяльність, ніж, наприклад, посадові особи з малим життєвим та професійним досвідом.

При розгляді другого виду втягнення правоохоронця у протиправну (злочинну) діяльність посадова особа виступає, як правило, в якості законослухняної, відповідальної та старанної щодо виконання покладених на неї функцій. Разом з тим, поряд з правовою необізнаністю, що може споріднювати незаконослухняного та законослухняного суб'єктів, останній має певні психологічні відмінності, які перетворюють його на потенційного правопорушника чи злочинця. Досить складно зрозуміти мотиви протиправних дій такої посадової особи, яка в цілому виглядає благополучною. Як правило, такі представники відомчого персоналу вчиняють правопорушення чи злочини під негативним впливом асоціальних суб'єктів в наслідок віктимності власної поведінки, що ґрунтується на конформності та підвищеній суєтності.

У позитивному смислі конформність розуміється як механізм, що підтримує стабільність службового колективу, забезпечує його єдність, уніфікацію поведінки і виконання настанов, дотримання певних правил колективного існування. Поряд з цим необхідно підкреслити, що посадові особи з підвищеною конформністю мають бути у колі постійної уваги безпосередніх

керівників з метою забезпечення умов для вчасного вжиття організаційно-практичних заходів на упередження скоєння ними та відносно них протиправних дій чи злочинів.

Наступною психологічною особливістю, що може свідчити про наявність у посадової особи віктимної поведінки, як зазначалось вище, є підвищена сугестивність, тобто легке психоемоційне реагування на зовнішній вплив. Черствість, байдужість, відсутність емпатії, ігнорування чужих проблем не можуть бути позитивними рисами характеру працівника державної установи, покликаного служити інтересам суспільства та пересічних громадян. Разом з тим, посадовець органів, установ виконання покарань та слідчих ізоляторів, враховуючи специфіку своєї професійної діяльності, повинен з великою обачливістю ставитися до міжособистісних контактів у побуті та професійному середовищі з метою запобігання здійсненню відносно нього сугестивного впливу, спрямованого на формування певного психоемоційного стану, що сприятиме породженню невірної інтерпретації описаної проблемної ситуації, бажання порушити вимоги чинного законодавства для надання «необхідної допомоги» кримінально спрямованому суб'єкту [9].

Ефективним засобом запобігання швидкому протіканню процесу професійної деформації співробітників кримінально-виконавчої служби, накопичення необхідного багажу знань про роль професійно-важливих якостей у справі успішного виконання посадовою особою покладених на неї завдань протягом всього терміну несення служби, про алгоритми дій у складних та екстремальних обставинах в умовах функціонування установ виконання покарань є заняття в системі професійно-психологічної підготовки відомчого персоналу. Реалізовані на практиці знання у галузі практичної психології дозволять впевнено діяти у позаштатних ситуаціях, зберегти власні психологічні ресурси, одночасно підтримуючи безпеку функціонування організації.

Як свідчить практика, цілком можливим є зменшити імовірність виникнення надзвичайних ситуацій у колективах співробітників органів, установ виконання покарань та слідчих ізоляторів, у тому числі випадків порушень дисципліни та законності, якщо цілеспрямовано формувати у представників відомчого персоналу необхідну базу знань про якості

особистості, які слугують сприятливим підґрунтям для зазначених ганебних явищ, та способи блокування негативних сторонніх впливів. Озброєна психологічними знаннями особистість при зіткненні з позаштатними та екстремальними обставинами здатна впевнено проявляти риси підвищеної психологічної стійкості, зберігати самовладання та самоконтроль, що забезпечить її особисту безпеку та надійність.

Враховуючи специфіку функціонування пенітенціарного відомства, вкрай актуальним постає питання щодо розробки курсу лекційних та практичних занять для інформування відомчих співробітників про небезпечність та наслідки сприйняття стороннього психологічного впливу, особливо такого, який спрямований на посадову особу державного органу з метою її втягнення у протиправну (злочинну) діяльність, безкарного здійснення за її допомогою неправомірних дій та злочинів. Кожний діючий пенітенціарист має мати чітке уявлення про особливості віктимної поведінки, умови формування негативних рис, що заважатимуть ефективному виконанню покладених на нього обов'язків, з метою вчасного їх виявлення у структурі власної особистості та упередження фактів використання неблагонадійними суб'єктами у корисних цілях.

З огляду на вищесказане очевидною є необхідність в оволодінні посадовою особою кримінально-виконавчої служби знаннями з галузі практичної психології. Головним механізмом боротьби з будь-якими негативними психологічними явищами, якими зокрема являються віктимність поведінки та деформація професійно-важливих якостей співробітника пенітенціарної системи, є знання про їх існування та методи самокорекції, сформовані уміння вчасно розпізнавати зародження негативних психоемоційних впливів та протиставляти їм власні антиманіпуляційні механізми. Таким чином, першою умовою організації успішної роботи у напрямку попередження надзвичайних подій у колективах співробітників органів, установ виконання покарань та слідчих ізоляторів є набуття посадовими особами кримінально-виконавчої служби необхідних психологічних знань, що допоможуть забезпечити особисту безпеку та психологічну надійність відомчого персоналу.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямку вбачаються у створенні необхідних програм професійно-

психологічної підготовки персоналу Державної пенітенціарної служби України, визначенні критеріїв оцінки їх ефективності.

Список використаних джерел

1. Кудрявцев В. Н. Правовое поведение: Норма и патология / В. Н. Кудрявцев. – М. : Наука, 1982. – 211 с.
2. Про стан попередження надзвичайних подій та правопорушень, вчинених персоналом Державної кримінально-виконавчої служби України у I півріччі 2013 року : лист ДПтС України від 19 лип. 2013 р. № ІОС-3837-Лс/2-13.
3. Александров Ю. В. Професійна деформація співробітників ОВС і шляхи її корекції : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.06 / Александров Юрій Васильович. – К., 2004. – 179 с.
4. Ваврик Т. Ю. Психологічна діагностика та корекція схильності до девіантної поведінки працівників ОВС України : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.06 / Ваврик Тарас Юрійович. – К., 2004. – 217 с.
5. Медведєв В. С. Професійна деформація співробітників пенітенціарних установ : [навч. посіб.] / В. С. Медведєв. – К. : Вид-во Ін-ту внутр. справ, 1996. – 80 с.
6. Чукмарин И. Г. Что такое кадровая безопасность? / И. Г. Чукмарин. – К. : Либідь. – 2003. – 180 с.
7. Медведєв В. С. Кримінальна психологія : [підруч.] / В. С. Медведєв. – К. : Атіка, 2004. – 368 с.
8. Змановская Е. В. Девиантология: Психология отклоняющегося поведения : [учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений] / Е. В. Змановская. – М. : Изд. центр «Академия», 2004. – 288 с.
9. Доценко Е. Л. Психология манипуляции: феномены, механизмы и защита / Е. Л. Доценко. – М. : ЧеРо ; Изд-во МГУ, 1997. – 344 с.